① पेज = 13 (3-15) 19×13×0.3 c.m

ओपमद्यामाम त्रस चर्व ऊ०।।वलिपरस्तसेओवस:

....

प्रातुर्पात्वा मिरास्त्रादशसानरसी दुरासनि-

-वारूपाभि

② विषय - व्याकरण पेज = 8 (32, 52, 40 - 45)

मीमित्त कत्वानुपपादनात् भाव्येरावविद्यातरंग

....

अपवादोयद्य - पत्रचारितार्थइति - पापरस्पुनात्र

25×11×0.2 c.m.

③ पेज = 2 17×15.3×0.1 c.m

हृताभार्यान्यमेते न ब्राह्मोम्योपिगरीपस्ती

....

राजभावे तियुक्तोस्मिराजयायनाहिमेस्पृहा

गोपयस्यासांमंत्रस्यवर्वैकु
त्तंवालिपस्तस्तेजोजसःद्वि
तेसवावार ॐ समधंसनाकं
तस्य॥दसतंजारित्तुदयंका
समजितंविधेयः॥अथचं
उपस्थानं॥ ॐ ओमेदंडपा
पतदेहाय्रसोद्रुमातमर्हेउ
ननददास्मापुषैवसन्त्रेवृस
वचसाद्धतिदिक्षवदेके॥दि
घेसत्रुभुपैतिवचनात॥अथ
सं॥द्वांजलनंजलभरापोति
ष्ठापोहिष्टेतिसमीष्ठापोहि
ष्ठामयोभवःस्तानऊर्जेदधा
तुमहेरणायचक्षसेजो

३ वः सिवितमोरसः स्तस्यभाजय
तेह्नः उशतीरिवमातरः॥ तस्मा
अरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्व
थाः आपोजनयथाचनः॥ इति
उओ अघोरेण हं स्वपंसादक्षुर
ति॥ तच्चक्षुर्देवहितंपुरस्ता॥ त
च्छुक्रमुच्चरंतिः॥ पश्येमसरदः
सतंजीवेमसरद॥ स्रृणुस
याममसरदः॥ स्तप्रब्रवामस
रदः॥ सतंभूयसरदः॥ सतात
दृत्यमादित्यपस्यपतो॥ अपा
कमारस्यदक्षलः स्कंधयस्य
रस्यदक्षलक्रेतिस्यमसाति॥ आ
चार्ऊः दक्षलं हं समिघह
दयमालम्पते॥ ममवृतेतेत

प्रजापति ॥ ऋषिर्बृहस्पत
देवता त्रिष्टुप्छंदः हृदया
लंभने विनियोगः मम व्र
ते ते हृदयं दधामि ॥ मम चि
त्तमनुचित्तं ते अस्तु ॥ मम
वाचमेकं मनो जुषस्व
बृहस्पतिष्ट्वा नियुनक्तु
मह्यमिति मंत्रेण ततः कु
मारस्य दक्षिणहस्तं गृहि
त्वा तं पृच्छति ॥ को नामा
सि इत्याह अमुक सर्माऽ
हं भो इति कुमार पृच्छेदअ
थैनं नामाह कस्य ॥ ब्रह्मच
र्यसि तम भवतः इत्युच्यमा

ॐ बृहस्पतब्रह्मणश्च पं: स्वाहा ॐ
प्राच्च पं ॥ स्वाहा स्माद्दत्यपे तं
भूतेभ्यः परिददामि ॥ प्रजाप
तये त्वा परिददामि ॥ देवाय त्वा
सवित्रेभ्यः परिददामि ॥ अ
द्भ्यस्तौषधिभ्य परिददामि ॥
द्यावापृथिवीत्वा परिददा
मि ॥ विश्वेभ्यः स्त्वा देवेभ्यः
परिददामि ॥ सर्वेभ्यस्त्वा भू
तेभ्यः ॥ परिददामि ॥ इत्य
ग्नीत्याचमनं प्रदक्षिणम
ग्निपरित्योपवीशति ॥ अ
थ कुशंडिकाकरणं ॥ ॐ म
नः प्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजा

पतये॥ इन्द्राय स्वाहा इदं इंद्रा
य॥ अग्नेय स्वाहा इदं अग्नये॥ सो
माय स्वाहा इदं सोमाय॥ इन्द्रा
उंप्रजः॥ अपापसमन्तं॥ आत्मं
पापहत्यानि च॥ आत्मेन मुषं
दृष्टात्सर्वपापीप्रमुंच्यते॥ घृ
तेन वर्धते आयुष्कस्य संस्कार
येत॥ [illegible]
[illegible]॥ तिलकं कारये
ॐ अग्नये स्वाहा इदं अग्नये॥ ॐ भवः
स्वाहा इदं वायवे॥ ॐ स्वः स्वा
हा इदं सूर्याय॥ ॐ तं नो
अग्ने वरुणस्य वीधां देव स
हेडो॥ अव पासमीष्टा जजा

6

५ ष्ठोवह्नितमःशो ॥ शुचानो
विश्वाद्वेषांꣳसिप्रमुमुग्ध्य
स्मत्स्वाहा ॥ इदमग्नीवरु
णाभ्यांसत्वन्नोअग्नेवमोभ
वोती ॥ नेदिष्ठोअस्याउषसोव्यु
ष्टौअवयक्ष्वनोवरुणं
ꣳरराणोवीहिमृळीकꣳ
सुहवोनएधिस्वाहा ॥ इदम
ग्नीवरुणाभ्यांअयाश्चाग्ने
स्यनभिशस्तिपाश्चसत्यमि
त्वमयाअसि ॥ अयानोयज्ञꣳ
वहास्ययानोधेहिभेषज
ꣳस्वाहा ॥ इदमग्नयेअयसे

स्तं वरुणं जेम सहंस्रजज्ञिया ॥

पासा वितता महंतस्तेभि

र्नो अद्य सावितोत विष्णोर्विश्वे

मुंचतु मरूतः ॥ स्वर्काः स्वा

हा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे

विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॥

मरुद्भ्यस्वर्केभ्यः ॥ उदुत्तमं

वरुणपाशमस्मादवाध

मं ॥ वि मध्यं श्रथावः अथ वः

मादित्यः व्रते तवानागसो

अदित्यये स्याम स्वाहा ॥

इदं वरुणायादित्यै मद्रुह्यः

अयेनं मा ह्कस्य वृस्तं च

र्पोसितमवतः आपोसाने

६

असानिकर्मकूंरकरमसणे
मादिवामृत्तुप्रानस्वपमिव
चंडाद्वाक्षच्छुमिसमिधंमधे
हीअरदथामिपुनरपोसानि
असानीअथंतपैसानद्वपं
अपासिमसानित्रीमंन्कादे
तरतोअजैपरस्पन्नुषाद्
उपविष्टापपसंन्याय ॥ स
मीहुमाल्लपसमीहुताय
ग्ररपादोपसंग्रहणं ॥ दछ
लतस्निहत: ॥ आसोनावेक
उद्योधेदत: सर्वचत्रीतपे ॥ सदा
नुवर्तेय ॥ नसवत्सरे ॥ बल
मासे ॥ चतुर्विधसंघसमृद्ध

साढ्के द्वादसावडत्रैये ॥ नास
ह्यहेलाबागायत्रीब्रह्मरन्ध्रान
बूयात ॥ अनेतयोवैब्राह्मण
स्य ॥ इतिश्रुतेत्रिह्वमधूंमात्र
न्यस्यजगतिवैस्यस्य ॥ सर्वे
षांगायत्रीपूर्वकं पश्चात्तग
यत्रिपाठअत्रसन्निधानं
वात्तानाजिरपीरसमुद्रं
अनेतपेभूभ्रवःभुस्रवःसमा
कुरुस्वाहा ॥ पश्चात्त्वामसेके
भूभ्रवःअस्मिस्वाहा एवंसा
ॐ भूभ्रवःभूभ्रवःसमाकु
रुस्वाहा ॥ पश्चात्वमनेदे
वानां ॥ अग्यस्यानिधायो
असौस्वाहा ॥ एवमनुष्ठा

त्वं वेदस्य निधापो ॥ भूया
तसꣳ स्वाहा ॥ ब्रदस्त्रमग्ना
पञ्चेन्द्रो सप्तावक्रमारंच ॥ पा
लाशी समिधप्रदातव्यं ॥
ॐ अग्नपे सामेधा समिध
सेप्रवमह्मा पुष्टा मेधया
वर्चसा प्रजापसुभि ॥ ब्रह्म
वर्चसे समिधेव ॥ जीवपुत्रो
ममग्नाचार्जे: ॥ मेधावी: अ
हं अस्मानि ॥ अनिरांकरि
स्नुयशस्वी तेजस्वी ॥ ब्रह्म
वर्चसे अन्नादो भूयासꣳ स्वा
हा ॥ एवं द्वितीयं तृतीयां तत्ता
यं मेधस्य इति वासं सुच्छु
पेवा समिच्छुपसमिधं दे

पात ॥ ७नेव सरिस मृद्दनं ॥
पुनस्सवा: पंचेदेपातपके
होलेपालित्रतप्यमुल्लाव मछेत
मृपाउनेसितनंथमेपाढ़ आपु
दोउनेसित्रापुमैदेहि ॥ वचौदा
उनासवचौमेदेहिग्रउनेउजकोंउ
नंतन्वाआप्रणमेधामेधेवास
वितं आदधाजुमेचांदेविसर
स्वतीआदधाजुमेधामाम्हेनादे
वा आदधाजुवा धतंपुछूरस
उौंतंत्र गानिचमाप्यापतंवाकु
स्वमाप्यापतं ॥ प्राणस्वमाप्या
पतंश्रोत्रंचमाप्यापतं ॥ श्रोत्रं
चमाप्यापतं ॥ जस्रोवलंचमा
प्यापतं ॥ सर्वंगानिपादंतानि

८

अथ त्र्यायुषाणि कृत्वे ॥ उ
भस्मना ललाटे ग्रीवायां ॥
दक्षिणः स्कंधे हृदि ॥ ॐ
त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यप
स्य ॥ त्र्यायुषं यद्देवेषु त्र्यायु
षं तन्नो अस्तु त्र्यायुषं हृ
दिपे ॥ अत्रैव स्थाने ॥ गोत्रो
च्चारः ॥ अमुकगोत्रोऽहं ॥
अमुकप्रवरोऽहं ॥ अमुकश
र्मणः प्रपौत्रोऽहं ॥ अमुकगो
त्रोऽहं ॥ अमुकप्रवरोऽहं ॥ अ
मुकशर्मणः पौत्रोऽहं ॥ अमु
कगोत्रोऽहं ॥ अमुकप्रवरो
ऽहं ॥ अमुकशर्माऽहं भो वरु
णं अभिवाद आमा भो वैस्वा

नते अभिवादयामि ॥ ओं क्रा
ललं अभिवादयामि ॥ ओं आ
चार्य्यगुरुं अभिवादयामि
सर्व्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो अभि
वादयामि ॥ अत्र अभिहांचा
र्यंचमलं मवस्तुर्वे ॥ ब्राह्म
णभिह्वे ॥ ओं मंत्राभिह्वांदे व
हो ॥ ब्राह्मणदूतिवृवितमि
हांदेहि भवतु ॥ तजंम्पमि
सांदेहि भवतु ॥ वैस्पकूपान्
पत्रप्रत्याख्यादूतं कुर्वंति
तंत्रमि द्रव्यं नगच्छेत ॥ ति
क्षेमि द्रागत्याघाषट्वाद्वि
द्वापाप्रीमितांप्रपद्यंमानं

१५

८ रं मित्वा ॥ गृहे वेद धारत ॥ स्रा
चार्यं श्रेत्रमेछं स्थापइत्वा
वाग्पतोदः सेघं तिष्ठेदंते
केचित ॥ सेवमंतमाल्व
कं मित्वं प्रतिददाति ॥ ग्रढ
ऋं स्वरणपात्सामिधयमाढ
त्यतस्मिन्नरेपुर्वदधात्रु
वाच्चविसर्पः ॥ ग्रधस्पादू
स्पातन्ग्रधस्पादूं ॥ भूमिस
पनं छाणतलवरणत ॥ सि
स्पातदंडधारणं ॥ चक
तंकं ॥ उत्तधामवति ॥ त
ऋजंतुनपीडेपेत ॥ मासं
न्नस्मासपात ॥ वृक्षस्यवृ
स्त्रचारिती: उत्तमधेप्र
यमप्रवेसस्मानंनकृत

मं ॥ पात्रंमा नं चकार येत
पर्यासनं नो पविसेत ॥ स्था
लां भक्ष्येनि वा सो न कतेषां
अनन्तं नवरक्तं ॥ अदत्तन
गृह्निआत ॥ अष्टाचत्वार
ंशद्धर्माल वेदवृक्षच
पं चरेत ॥ अज्ञान्याग वधे
क्षिपहृते दघात ॥ अजे
क्षिपहृते स्वाह्य ॥ मिदम
जे क्षिपहृते कुसंडिका
च पत हूतं तत्र सर्वं कुरा
ज्ञाहि पात ॥ ततश्च भव:
प्राशनं पर्वं पात्रस्य ॥ वर
प्रोरनं ॥ ततस्य वृक्षलोद
नं ॥ [illegible]

॥ अथ पत्रतादेमाद्दिनिपकर्मणि
लिख्यते ॥ २ ॥ द्विजा यस्यं उल
कुंडीकाकुर्यात ॥ अघाच्च कु
क्षिस्माजमांगेकृत्वाकलसं
कुर्यात ॥ गलेत्राप्तजासंक
ल्पं ॥ अत्र वेदांगंमस्य ॥ वेदांकृ
तोदघात ॥ स्वसापापर्वंकेप
पक्षेस्वाहा ॥ इदंप्रपौत्रे ॥ अ
जेस्वाहाइदंमजे ॥ वृत्तये
स्वाहाइदंवृस्तये ॥ हृदोषः
स्वाहाइदंहृदोषः ॥ इति स्व
वेद ॥ अगतमीलेमंत्र ॥ अजा
मीलेपुरोहितं ॥ जगपस्यदेव
मस्युजंहोतारंरत्नधातवं
अंतनिच्छायस्वाहाइदंमंत

ि त्वाय । वायवे स्वाहा इदं वा
यवे ॥ वृरुनेस्वाहा इदं वृरुन
ते ॥ छंदोभ्यः स्वाहा इदं छंदो
भ्यः ॥ इति यजुर्वेदः ॥ इषे
त्वामंत्र ॥ इषेत्वोर्जेत्वावाय
वस्थदेवोवः ॥ सविताप्रार्प
यतुश्रेष्ठतमायकर्मणः ॥
आप्यायध्वमघ्न्याइंद्रायभा
गंप्रजावतीरनमीवाअयक्ष्म
क्ष्मामावस्तेनईशतमाघ
शंसोध्रुवाअस्मिन्गो
पतौस्यातबह्वीर्यजमानस्य
पशून्पाहि ॥ देवेस्वाहा इ
दंदेवे ॥ सर्पायस्वाहा इदं

११ ऋषि॥ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे
छंदोभ्यः स्वाहा इदं छंदोभ्यः॥
इति सामवेदः॥ अथांगिरसापा
हृतितपेच्छह्राणेह्रमधातपे
निर्ह्रोताजस्त्रुवह्वषीदिग्भ्यः
स्वाहा इदं दिग्भ्यः॥ चंद्रमसे स्वा
हा॥ इदं चंद्रमसे॥ ब्रह्मणे स्वा
हा इदं ब्रह्मणे॥ छंदोभ्यः स्वा
हा इदं छंदोभ्यः॥ इति अथर्व
वेदः॥ शं नो देवि मंत्र
शं नो देवीरभिष्टय आपो भवं
तु पीतये॥ शं योरभिस्रवंतु नः
प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजाप
तये॥ देवेभ्यः स्वाहा इदं देवे

भ्यः॥ ऋषिभ्यः स्वाहा इदं ऋ
षिभ्यः॥ अग्नये स्वाहा इदं अ
ग्नये॥ सदसस्पतये स्वाहा॥
इदं सदसस्पतये॥ अनुमते
स्वाहा इदं अनुमते॥ अत्र
वेदपाठः कर्तव्यं॥ यावदस्य
दत्ताप्रतिवेदं॥ यावत्तद
गृहं वासा [illegible] णं वै
णाभिकानि त्रैणं॥ आजिन
मुत्तरीयं॥ ब्राह्मणस्य ब्रह्म
चारिण॥ आजं गव्यं वैश्यस्य
सर्वे वा सर्वेषां वा गव्यं उत्त
रीयं प्रधानत्वात् मौंजी मेखला

20

१२ वृंस्मल्लस्यचनुजोंगांत्वंन
स्वभ्रोवीरस्वमुंनाभ्रावक्र
त्रांस्तंनकं॥ विलत्रंजाया
लाप्तिवृत्रास्लात्लस्य॥ ललाट
सभ्रोहुत्रीवृस्यमुखसभ्रो
वैसस्य॥ वैगासवैबांमाचा
जैलमाङ्गतः॥ उतघापप्र
श्रीतिसतुपात॥ सपांतं
चेदसीतं॥ श्रासीतंचेति
घ्रजीतिघ्रतिचेद॥ श्रमि
क्रांतंत्रमिक्रांतंचेदादव
धावंसपृवंवत्रैमानोमुत्रा
घावंसत्वंमुत्रादघावसति १२

तस्य॥ आत्मस्य कीर्त्ती भवतः

ब्रयोस्मात् के भवति॥ वि

द्यास्मात्को॥ वृतस्मात्कां

विद्या वृतस्मात् कृपता॥ उ

भयोस समाप्यस भावर्त्तते

साविद्या वृतस्मात् कपत्ती॥

आबोडसाद्ध षों वृस्मणास्मा

नातितत्वकालो भवती॥

दाविसम्० गातुं स्यचतुर्वि

सम्० सावेस्यततः उद्धपति

तः सावित्रीकानभवंतिः

नैनानिमुपचे॥ पुनं धापाचे

पुनंजापचें॥ पुनविमहा व

चे॥ पुकालातित्रभनितंवा

१३ त्रिष्टुभं वपति ॥ तस्मात्क्षत्राक-
लानुभवंती ॥ संस्कारोपसु
वृत्तः स्तोमे नेष्टाकामस्य धी
दीयं स्पेहाजो भवंतीतः ब
ब्रनातः अत्र वेदारंभस्य ॥
वेदं कृतिदद्यात ॥ स्वस्ता वा
पर्वकं ॥ पृथिव्यै स्वाहा इदं
पृथिव्यै अग्नये स्वाहा इदं म
ग्नये ॥ छंदोभ्यः स्वाहा इदं
छंदोभ्य ॥ अंतरिक्षाय स्वा
हा इदं मंतरिक्षाय ॥ वायवे
स्वाहा इदं वायवे ॥ ब्रह्मणे
स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥ छंदोभ्यः २३
स्वाहा इदं छंदोभ्य ॥ देवेभ्य

स्वाहाइदंदेवेभ्य॥ स्वधायेस्वा
हाइदंस्वधाये॥ ब्रह्मणेस्वाहा
इदंब्रह्मणे॥ छंदोभ्यःस्वाहा॥
इदंछंदोभ्य॥ दिग्भ्यस्वाहाइ
दंदिग्भ्य॥ चंद्रमसेस्वाहाइदं
चंद्रमसे॥ ब्रह्मणेस्वाहाइदं
ब्रह्मणे॥ छंदोभ्यःस्वाहाइदं
छंदोभ्यः॥ प्रजापतयेस्वाहा
इदंप्रजापतये॥ देवेभ्यःस्वा
हाइदंदेवेभ्यः॥ ऋषिभ्यस्वा
हाइदंऋषिभ्य॥ श्रधायेस्वा
हाइदंश्रधायै॥ मेधायैस्वा
हाइदंमेधायै॥ सदस्पतये
स्वाहाइदंसदस्पतये॥ अनु

व्र.त:
१४

मते स्वाहा इदं मनुमते॥ स्व
ष्टिकृते स्वाहा इदं स्विष्टकृ
ते॥ वेदं ॐ समाप्य ब्रह्मा पां
वृस्तर्च्चं पैः वापूर्ववत्स्वा ॐ
सर्के ह्वाद्रवाके प्येके ग्रस्तू
तज्ञातो विधिर्वध्ये पस्तकं
स्ववेद षडंगा मते के कृत्सं
मात्रिकां मंत्रया ॐ तसोप्य
उपग्रत्सु सांमिधो व्याधाय
॥ इति तृतीयं ब्रह्मणोद्देश
कृतविवासनोः द्वितीय॥२॥
अथ त्रिज्ञीय स्पं उत्लपापि
नाॐ पूर्वज्ञ्यवा पचदे
पात॥ अग्न्यंर्ये समिधपठि

त्वा रूपमुग्रमस्तस्य घोत्मा
घाप ऋत्वप्रजापत दैदि
कैतवां श्विष्टकृतेदिकेष
वांपार ऋतस्योतर तः
कृत्वाषुप्रागजेषुप रसा
स्थित्वाऽऽप्नानांमुदकंमा
तंचेपद्मतरः ग्रपप्रवि
षोजोह्य उपवेगोह्योमपु
षामेनोकात सवलवि
हुजः स्तनढुवापद्रांपद
ततांनिजह्मसीपोरेच्च
नस्त्रामिग्र कृामितेकेस्त
दपोगहात्वासेनामप
षिचतेतेनाममिषिचा
मिजेनसृजेमहूणते

26

२५ तेनावृमग्निस्तत्पंसूरा
लतेनामभिचामिउघात
दस्राश्विनोउरः॥ इतिश्रा
पोद्दिष्टेतिसमि: श्रापोहि
ष्ठापठीत्वात्रिभिस्त्रिभिस्त्रिरे
वं॥ उदृकुंभानाभिषेक:
अत्र उदत्तमभित्रणुमेमे
खलान्न:मुच्यसिरेमार्गे
लसाहृपंडुनिधापवासो
श्रन्यत्वंरिधाय॥ श्रादित्य
मु.पतिष्ठंत॥ प्रपमेपूर्वे
दत्तां॥ उघंच्याजाविस्नुरि
द्यमस्तदीरस्मात्स्रातुर्पा
त्वामित्रासाद्दासानर
सादुत्रासानिवाकुर्पामि

नेति शेषः एवं समुदाया
दित्वादावपि २

अप्रातिपदिकात्वादित्यस्य प्रातिपदिकसंज्ञकादित्यर्थः
संज्ञाशब्देनात्र त्वत्र एवत्वप्रत्ययेनाभिधानम् २

1

निमित्तकत्वानुपपादनात् ॥ भाष्ये एवं विधांतरंगबहिरंगभावस्य क्वाप्यनुपलंभा
च्च यत्तु मतं सूत्रे भाष्ये पंचगावो यस्य संति स पंचगुरित्यत्र मतुप्प्राप्नोतीत्याशंक्य त
स्येकमसामर्थ्यात्समुदायादप्रातिपदिकत्वात्समासेनोक्तत्वादिति सिद्धांतितं ।उक्तेन समासः
तत्सारमुक्तेपि हि प्रत्ययार्थे उत्पद्यते द्विगोस्तद्धितो यथा पांचनापितिरिति पूर्वपदस्तु
क्ति भाष्ये द्विगोर्लुगनपत्ये इति लुग्विधानात्तद्धितार्थे द्विगोस्तद्धितो भवति पंचगुरि
शब्दस्य द्विगुरिति तदाशयं कैयटः ततो द्वैमातुरः पांचनापितिः पंचसु कपालेषु सं
स्कृत इत्यादौ साबकाशो द्विगोर्बहुव्रीहिणा प्रकृते बाध इत्याशयेनैनैष द्विगुः प्राप्नो सत्याद
तीति पूर्वपक्षी । कस्तर्हि बहुव्रीहिरिति सिद्धांतिनोक्ते तमवकाशमजानानोपवा
दत्वात् द्विगुः । अन्यपदार्थेसर्वनमात्रस्य विधीयमानबहुव्रीहेः संख्यायास्तद्धि
तार्थे विधीयमानो द्विगुर्विशेषविहितत्वाद्बाधकः प्राप्नोतीति कैयटः ततः सिद्धांते

आ६४

नपुंसकापन्नोत्तरपदसमासांतरेव ५= अन्यपदार्थेन ना...१ अपि द्विगोर्बहुविशेषाऽन्यपदार्थे ५= 2
विशिष्टे द्विगोर्बहुविशेषे

कदेशस्यांतरंगत्वाद्बहुव्रीहिः कांतरंगताऽन्यपदार्थे च बहुव्रीहिर्विशिष्टेऽन्यपदार्थे द्विगुस्तु
स्त्रियामास्यतां द्वितीये स्त्रिग्रहणं क्रियत इति अधिकारस्यापेक्षत्वमन्वर्थनिमित्तो द्विगुर्बहि
रंग इति केचित्तः नैषास्ति वान्युक्तिरेनाव नाप्यपवादत्वाहानेः अचः सामान्यापेक्षत्वयणो
विशिष्टसवर्णाजपेक्षत्वे ...दीर्घेणाबाधदर्शनात् किंचोक्तरीत्यापरत्वेनैव बाधसि
द्धेः किंचात्राधिकापेक्षत्वेनैव बहिरंगत्वं न केवलविशेषापेक्षत्वेनेति नैतद्भाष्ये दृष्टं
विशेषापेक्षस्य बहिरंगत्वे अत एव सुबंतसामान्यापेक्षो बहुव्रीहिस्तद्विशेषापेक्षो
द्विगुरिति तिनोक्तं भाष्ये न चार्थकृतबहिरंगत्वानाश्रयणादिदमयुक्तं एकदेशपु
क्तित्वेनादोषात् अत एवास्त्रिग्रहणं नोपाध्यर्थं किंतु स्त्रियोऽदान्ततवर्थमिति तद्व
भमतं बहिरंगत्वमपि द्विगोर्नास्तीति प्रतिपाद्य सिद्धांति नाम तत्वे द्विगोः प्रतिषेधो
वक्तव्य इति वचनेनेन स्त्रियाम् इत्यक्तम् अत एव तद्दोः सः सावित्यस्त्रेऽनंत्ययो।

पंचगुरित्यादिरूपम् १

रितिचरितार्थ मन्यथा प्रत्ययसामान्यापेक्षत्वेनांतरंगत्वाद्दंत्यस्यात्वेऽनंतरस्यैव सत्त्वे
सिद्धे नहैयपर्यंस्य स्वमेव पादः पदिति सूत्रे भाष्यकैयटयोरप्येतदंतरंगत्वाभावेराव
सूचित इति सुधियो विभावयंतु नन्वेवमप्युकुवदित्यत्र लघूपधगुणाद्वकोल्पानि
मित्तत्वाभावाद्वकस्यादिति चेन्न तत्रांतःकार्यत्वरूपांतरंगत्वात् अंतःकार्यत्वं वस६५
च पूर्वोपस्थित निमित्तकत्वमंगशब्दस्य निमित्तपरत्वात् इदमंतरंगत्वं लोकन्या
यसिद्धमिति मनुष्याय यथा प्रातरुत्थाय शरीरकार्याणि करोति ततः संबंधिनां ततःसुह
अर्थीनामपि जातिव्यक्तिलिंगसंख्याकारकाणां बोधक्रमः शास्त्रकृत्कल्पितस्त दं५x
त्क्रमेणैव तद्बोधकशब्दप्रादुर्भावः कल्पित एव तत्क्रमेणैव तत्कार्याणीति पद्धे
त्या दावंतरंगत्वात् पूर्वं पूर्वं यणादेशः परं परं णादेशास्ववहिरंगतया सिद्धत्वादि
त्यादि अत्र चः परस्मिन्निति सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् तदपि युगपत्प्राप्तौ पूर्वं प्रवृत्तिरिति

ना१ च श०:४X

न१५ ५

प॰ यामकत्वमेव यथापङ्क्तेन्यत्रपदस्य विं ऽ्यां न्याख्यानेन नतुजातस्य बहिरंगस्य नाहृ घोन्तरं
३२ गेऽसिद्धतानियामकं प्रागुक्तलोकन्यायेन नयेवत्ताभादिति वाह कर्त्रस्त्रे कैयरे
स्पष्टं अन्तरंग वाय्वोरित्यादौ वलिलोपे यस्य: स्यानिवत्त्वेन विवारितो भाष्यकृता व॰ परस्मि
कर्मेणान्वाख्यानेन नतोदाहरणे पूर्वप्रवृत्तिकत्वमन्तरंगत्वं बहिरंगस्यासिद्ध न्यत्र ३२
त्वमपि निमित्ताभावादप्राप्तिरूपं वोध्यम् यत्वे वंरीत्या पूर्वस्यानिकमीप:
न्ध्रंतरंगमितिनश्चितं स्वञ्जिमृड इत्यादौ विन्मे तोलो। किटि लोपस्यापवादत्तया
विन्मतोर्लुक् प्रवृत्त्या जातिपत्ताश्रयणेन वारणप्रयासस्य प्रकृतेकाञ्जितिस्तू
न्नुप्रयोजन खंडनावसरे भाष्यकृत्कृतस्यैवैकत्वापत्ते: त्वेदर्करीत्या विन्मतो
र्लुकोबहिरंगासिद्धत्वेनानायासेन त्तद्वारणाद्वाव्बोईदृग्रीत्या बहिरंगासि।
त्व द्धस्य काप्यनाश्रयणाच्च परिभाषा यामगद्याद्दस्यानिमित्तपरत्वाच्च इयंवोन्त राम: ३२

ता

एवमन्ययप्राख्यान[illegible]र्थं स्यैव नन्नहि भाविन्यादित्याख्यावर्णीच्च विनाशः स्यादेव
न वा बैकादेशाप्रवृत्तिसमये वृद्ध्यादेशो कादेशो कृते स्यादेशे वृद्धेः प्राप्तावपि तन्निमित्त।
विनाशाभावइति वाच्यं न ह्यत्रैव निमित्तविनाशसत्त्वेनाभातेः न च सौत्स्यपितोव ३४४
न्नतत्व हिरंगतयावृद्धेरसिद्धत्वान्निमित्तविनाश इति वाच्यं समर्थग्रहणे नैतद्विषये तत्। ग्रकृतवस्तुत
स्याऽप्रवृत्तेरपि ज्ञापनात् यत्तु समर्थग्रहणेनान्तरङ्गपरिभाषाया अनित्यत्वमे इति परिभाषा
वज्ञाप्यत इति तन्न असिद्धपरिभाषया समकालप्राप्तबहिरङ्गस्य पूर्वं ज्ञातवहि विषये ४=
रङ्गस्य चान्तरङ्गकर्तव्ये असिद्धत्वं बोध्यते न तु जातेऽन्तरङ्गे तस्य तत्त्वं बोध्यते मानाभा। बहिरङ्गत्वादि
वात्फलाभावाच्च एवं च सुत्स्पितादावेकादेशस्य परिभाषासाध्यत्वाभावेन तद कृतं ४=
नित्यत्वज्ञापनासंभवात् अन्तरङ्गानपि विधीन्नित्यादि र[illegible]स्यामेवान्तर्भावः एतत्।
स्यहृतौ च निमित्तविनाशो संभावनापि निमित्तं अत एव गोमहृण्डीत्यादौ हलङ्याद्रि

यदिनो पोनस्या-तर्पा [illegible]

नन्वेवमप्यनेनन्यांगी कार्येऽल्लोपो न इत्यत्र तपर
करणं व्यर्थमत आह अल्लोपो न इतीति र=

पोन अत्र यथा हल ग्रा दिनो ५४ व ४४

लोपकाले सामान्यकत्वकोऽत्राप्यनेनंतरं चापदार्थाभावाद प्राप्ते लोपस्यैवापत्तेः अ
स्तिवात्रापि यदि लोपो न स्यात् तर्हि लकः स्यादेवेति संभावना अल्लोपो न इति सूत्रस्य
तपरकरणं तु परिभाषायाः नित्यत्वज्ञापनेन चरितार्थं नञ्चिध्यान इत्यादेर्लोपवा
रणाय तत्र यादीर्घाभावे लोप संभावनये तत्परिभाषाबलाद्दीर्घोऽप्राप्तो न देय प्रथमसू
त्रमेवेत्याहुः समर्थानामिति सूत्रे कैयटस्तु समर्थवचनेनैव परिभाषा ज्ञाप्यते
अकृतव्यूहाः पाणिनीया इति तेन पपुष इत्यादावंतरंगत्वात्पूर्वं कृतोऽपीडागमो
निवर्तत इति वदन्ति कुतः व्यूहो विशेषस्तर्कः निमित्तकारणनाशेऽपि कार्यं स्थि
तिरूपोऽयेऽत्रिवृद्दीर्घनिवृत्तोऽसावुत्थितिर्मीमूत्र इति समर्थानामिति सूत्रे
लोकन्यायसिद्धमायमर्थस्तथाहि लोके निमित्तं द्विविधं कार्यस्थितौ नियामकं
तदनियामकं चाद्यं यथान्यायनयेऽपेक्षाबुद्धिस्तन्नाशेन द्वित्वनाशाभ्युपगमा
त्स्यथमभिप्रेति निमित्तापायेनैमित्तिकस्याप्यपाय इतियावत् स्थितिनादि ३४

पृ०
४०

अनित्यत्वा
भावे ४=

6

द्विविधं र=

रामः
४०

ननु प्रत्नोन्नादित्यिमायेन पूर्व
मेव निवृत्तिरुचितेन स्तत्र आह नि
मि नेमि २९

मात् वेदं तिनये याश्रयस्य विलोपस्थिति नियामकत्वं च प्रसिद्धमेव द्वितीयं यथा
दंगादि तन्नाशेपि घटनाशादर्शनात् प्रासेल दृष्टानुरोधात्कवस्था भाविनिमित्त
विनाशेपूर्वमनन्यत्वेनानक्षिन्नायो नापि संप्रतिपन्नो दृष्टान्तः समर्थानामित्य
स्यापि लोकसिद्धार्थत्वापनेन चारितार्थ्यसंभवे लोकासिद्धपूर्वं तादृशार्थत्वापा
कत्वे मानाभाव इति तदाशयः परेतु से दुबइत्यादौ पदावधिकेन्याख्याने सेइस्त
त्र संइतिस्थिताते इट् संप्रसारणयोः प्रत्नोप्रतिपदविधानत्वात् सर्वसंप्रसार
णे वस्तादित्वाभावादिटः प्राप्तिरेव नेति तत्सिद्धिरिति सूत्रं समर्थानामिति सूत्रे
कैयटे असिद्धवत्सूत्रेकैयटे च स्पष्टमेतत् यद्यपि प्रतिपदविधित्वमनवका
शत्वे सत्येव बाधकत्वेवीजं तथापि पूर्वप्रवृत्तेः सावकाशत्वेपि नियामकं भवत्ये
वेति तदाशयः निरूपितं वेदं वक्तुप्राप्य प्रासाद इत्यदोषरवरादेः समर्थानामिति सूत्रस्य
प्रतिपदोक्तमिति भावः २८

प्रागुक्तेति ४

यसेकाजिति
विहितस्येति
प्रतिपदोक्तत्वं
तत्प्राकादिस्थ
त्रेणप्राप्तस्य
नियमत्वात्
५८

प्रनवकाशत्व
इति प्रत्नोक्षिभा
यतिसूत्रभाष्ये
प्रत्नादित्तिग्र
हणाभावेसुगन्धिरित्याशवापिस्यात् नेतदस्तिप्रयोजन
प्रतिपदोक्तत्वेन गंधस्येदूत् इति निबाधः स्यात् तस्मात्कव
भावइति चेन्न पदेचारितार्थ्यमितिभाष्यालोनेखेवका

शब्दः

विवृण इति ग्रन्थविवरणं विवृणुतात्पर्य लोपश्च कृत संधेरिति सूत्रेण विवृणुत्य्वच

इति अकृतसंधेः न प्रत्ययः अचइत्यत्र पदस्य लोपः न प्रत्ययश्रवणं वचनेन वि

अंतरंगत्वाये सर्पः

प. ४। से मर्थग्रहणं विवृण इत्यादौ वकृतसंधेः प्रत्ययदर्शने न सर्वत्र तथा भ्रमवारणाय त्वां
यसिद्धार्थानुवाद एव ध्वनितं चेदं विप्रतिषेधसूत्रे भाष्ये नत्राहि वेदामालिति त्वं
तरंगपरिभाषोदाहरणमुक्तं किंच विभज्यान्वाख्याने मुख्यित्वस्य सूत्र इतिस्थि
ते वास्मिन्दांगवलीयस्त्वनि आप्तसूत्रविवारणाय समर्थग्रहणमित्यत्रैव सूत्रे कैयटे
स्पष्टमेतत् णवासि इत्व सूत्रे वसुसंप्रसारणमज्विधौ सिद्धवत्कार्यं ययुवइत्यादौ
वस्तोः संप्रसारणे कृते आतो लोपो यथा स्यादित्युक्तं पदस्य विभज्यान्वाख्याने पूर्वो
प्रतिपदविधित्वादितीयथं ५= क्तकैयटरीत्या पूर्वं संप्रसारणे इरोश्राद्धावस्य निमित्तकत्वान्नो लोप इति तदाश
यः अंत्यथांतरंगत्वाद्धित्वनिमित्तकत्वान्नो लोप इति तदसंगतिः अत एव ओ
त्रसंगस्य प्रतिषेध इति वचनं वार्तिककृता आरब्धं भाष्यकृता च न प्रत्याख्यातं अन्तं
गमंतरंग असंपरिभाषायां सत्यां तु न हेयप्येस्याद्देव अत एव धूमोरिति सूत्रे
अवधप्रमंत्रगभावात् थायत्मः कार्यांतरंगत्वाद्धिनक प्राप्नोति भाष्येक्तमुक्तं एत एमः ६१

पूर्वोक्तकैयटरीत्यनंगीकारे ४= इति

कत्वेन तुकोऽसिद्धत्वाभावश्च कृत्स्वकस्य न महत्त्वं गतमिति स्पष्टमेव न च तदनित्यत्व

ज्ञापनार्थमेतदिति तदाशयः अवश्यमन्तेऽपदान्तरस्याऽन्तरङ्गस्याभङ्गापत्तेः किं चानयैव प्रत्य

योत्तरपदयोश्चादेरसिद्धत्वात्पूर्वमित्यनयोश्चानित्यत्वं न तद्ज्ञापकवशाद्बहुकोऽल्पप

श्चान्तरङ्गबाधकताभाष्योक्ताभज्येत किं चैषा भाष्ये न दृश्यते न दुक्रमस्ति तद्वस्तु

तत्कैयटे निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभाव इति परिभाषाया भाष्यकृतानाः

श्रयणादिति पदसंस्कारपक्षे हरिरित्यादौ विसर्गे कृते तेनोगच्छतीत्यादिसं

बन्धे हरिः गच्छतीत्याद्येव साधु तद्विषये पदसंस्कारपक्षानाश्रयणमिति वा पदान्तरमाहृत द्विषयेपदान्तर

दिक् अन्तरङ्गादप्यपवादो बलवानित्यत्रापवादपदार्थमाह येन नाप्राप्ते संबन्धपक्षसंबन्धि

यो विधिरारभ्यते स तस्य बाधको भवति प्राप्ते इति भावे क्तः येन नाप्राप्ते विसर्गविधा

इत्यस्य यत्कर्तृकावश्यप्राप्तौ नाविपर्ययः नन्वेवमस्य प्रकृतार्थदार्ढ्यबोधकत्वात् ये४=

नन्वपरिभाषासत्त्वे हरिर्गच्छतीत्यत्र पूर्वं प्राप्तोऽप्यबहानिमित्तको विसर्गो गच्छतीमा

दिसंबन्धे ... पदसंस्कारेति ५८=

उद्देश्यताके उद्देश्यभूतं यद्विशेषधर्मावच्छिन्नं तन्निष्ठो यः सामान्यधर्म
लक्षितवृत्तिध्वंसप्रतियोगिता इष्टशास्त्रस्य तेन विशेषशास्त्रेण बाध इत्यर्थः १८

प॰ एवं च विशेषशास्त्रोद्देश्यविशेषधर्मावच्छिन्नवृत्ति सामान्यधर्मावच्छिन्नोद्देश्यक
६२ शास्त्रस्य विशेषशास्त्रेण बाधः तदप्राप्तियोग्येऽचारितार्थ्ये हि एतद्बाधकत्वबीजं ॥
अत एवायादय इति सूत्रे गोपायिष्यतीत्यादावायादीन्बाधित्वा परत्वात्स्यादयः
प्राप्नुवन्तीत्याशंक्य अनवकाशा आयादयः गोपायतीत्यादावपि शप्स्यादिः प्राप्नो
ति न च सति शप्प्रसक्तिवा न विशेषः अन्यदित्यमुच्यते नास्ति विशेष इति य
दुक्तमायादीनां स्यादिभिर्व्याप्तोऽवकाश इति सा नाल्पवकाश इति भाष्ये उक्तं
एवमत्र तत्रत्य स्यादुत्तरं चारितार्थ्येऽपि तद्व्याप्तावकाशो नास्तीति सममेव ॥ किं वा
नेनन्यायेन तत्र स्यादुत्तरं चारितार्थ्येऽपि बाधबोधनमन्यथाऽनवकाशत्वेनैव बा
धे सिद्धे एतत्कथनवैयर्थ्यापत्तेः तक्रकौण्डिन्यन्यायप्रदर्शनवैयर्थ्यापत्तेश्च य
थाप्रथमद्विर्वचनं द्विर्वचनस्य तदुत्तरसावकाशो नापि द्वितीयद्विर्वचनेन वा रामः ६२

धः यथा चर्म्मादेरपि प्रवृत्त्याचरितार्थेनादेः पदस्यैत्यनेनान्त्यस्येत्यस्य बाधः त
दुक्तमिदं वोन्यान्तसूत्रे भाष्ये सत्यपि संभवे बाधनं भवतीति अन्यथा ब्राह्मणेभ्यो द
धि दीयतां तक्रं कौण्डिन्यायेत्यत्र न तक्रदानेन दधिदानस्य बाधो न स्यात् तेहि दानो
त्तरं तत्पूर्वं वा तद्दानस्य चारितार्थ्यसंभवात्। अत एव विषयभेदे अपवादत्व
म् अत एव चिराद्देशोन नुडोप्यपवादत्वाद्दीर्घमाशंक्य न तिसृ इति ज्ञापकेन
समाहितं तज्ज्वत् [illegible] सूत्रे भाष्ये नेन निषेधेनु विषयभेदे अपवादत्वाभाव एव
बाध्यते इति कश्चित् तन्न विमतोल्केकादित्योपमात्रस्य बाधनापत्तेः यत्तु द नतत्त्वदित्तइत्य स्यटेरिसस्य
याने दिगीति सूत्रे छित्वो नरं दिग्यादे शूस्य चारितार्थ्ये केयडे नोक्तं तन्न दोषाधा ५८=
नित्वं च तेनापि तस्य तथात्वं न तु नरङ्गयेन असंभव एव बाधकत्वं विरोधः।
स न दोषं नन्वादिति वार्त्तिकमतं तु भाष्यकृता दूषितत्वान्न तत्त्वसिद्धुपयोगि

प. तक्रकौण्डिन्यन्यायोपि तद्वाप्तियोग्येषु चरितार्थो विषयो विधेयविशेषणवचेति तन्न क्षिते। 12
४३ खवामादेर्धातोरेकाच इत्यादिसूत्रेषु माभूदेवमस्पष्टं कचित्तु सर्वथाऽनवकाशत्वादेव
बाधकत्वं यथा ङेरामो याडादिनाबाधकत्वं नहि याडादिषु कृतेषु ङेरामः प्राप्नो
ति निर्दिश्यमानस्य व्यवधानात् तत्र स्थस्य पूर्वं प्रवृत्तिरित्येवं तेषां बाधः तत्र बा
धके प्रवृत्ते यद्युत्सर्गशास्त्रमेव निमित्तं सम्भवत्येव यथा तत्रैव याडादयः अप्राप्ते
तु न कथा भवेयुरित्यादौ दीर्घबाधके निरवकाशोऽयादेशो दीर्घाभावः तदे
तत्प्रसङ्गे कचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशन्ते इति अपवादशब्दोऽत्र
बाधकपरः तदुक्तं गुणो यङ्लुकोरित्यनेन सामर्थ्ये अभ्यासविकारेष्वपवादा उत्स
र्गान्न बाधन्ते अजीगणत् अत्र गणेरीत्वमपवादत्वात् ह्रस्वादिशेषं न बाधते न पृ ३५
गणेरीत्वमपवादत्वाद् ह्रस्वादिशेषं बाधते किं तर्हि अनवकाशत्वादिति गु गुरुः ४३

षम्

घेनगण्हूपाभ्यासांत्यणस्येत्त्वमित्यर्थे हलादिःशेषेणनन्निवृत्तौनदनवकाशत्वेन तु
कृतेनतस्यप्राप्तिरंत्यहलोभावात् अभ्यासविकारेष्वबाध्यबाधकभावाभावेन च।
साधितं तस्मिंश्च सति लोपे कृते सामर्थ्याच्छिष्टस्यांत्यस्येत्त्वमिति न दोषः न च ये
प्र४ न नाप्राप्तिन्यायेनापवादत्वमस्यास्तु वत्वं तस्य च रितार्थविषयतायाउक्तत्वात्
दूकोरुलीतिसूत्रे भाष्ये ध्वनितमेतत् तत्रहि अकृते लिटीदीर्घेण गुणोत्तरफ
लाभावेनानवकाशत्वाद्गुणे बाधिते दीर्घो नत्वं गुणः स्यात् दीर्घविधानं तु मि
नोतेर्दीर्घकृते सनिमीमेत्यत्र मीग्रहणार्थवत् तत्रपक्षान्तरा गुणबाधनार्थं
मिकोरुलिति किंच मित्युक्तं अन्यथापवादत्वेन बाधेनद्विषये उत्सर्गाप्रवृत्ते
भाष्यस्य सक्तस्यवा संगतिःस्यादेव यत्तु कौचनीत्यादावपवादमप्यरद्विषये
प्यणमवति कचिदपवादविषयेपीतिन्यायादिति तन्न अणकर्मणि चेति

नमहत्ते

स्वेतरेणेति अपवादेन स्वावच्छेदकावच्छिन्नेनेत्यर्थः स्वमपवादः ३=

प. ४४ स्त्रस्याभावविरोधात्तत्र लक्षणः पुनर्वचनमपवादविषये अनिवृत्त्यर्थं गोदायो 14
वृक्षतीत्याद्युक्तेः कांचनीत्यादौ कांचनेन निर्मितेत्यर्थे शेषिकोणबाध्यः अत्रेदं बो
प्राप्तेति भावे ध्यं येन नाप्राप्तेरित्यत्र येनेत्यस्य यदि स्वेतरेणेत्यर्थस्तदा स्वविषये स्वेतरघटयत्रा
३= प्नोति न बाध्यं विध्यंतरप्राप्तविषयाभावात् इयमेव बाध्यसामान्यचिन्तेति।
विध्यंतरप्राप्ते ति बहुव्रीहिः ४ अवच्छिन्ने अनवकाशत्वे न बाधेप्येवाव कुशंका यद्युदाहरणमस्ति विनि यद्युदाहरणमितितदभावः ५=
गमनाविरहात् यदितु येनेत्यस्य येन लक्षणेनेत्यर्थो येन कार्येणेत्यर्थो वा तदा
बाध्यविशेषचिंता अनवकाशत्वेन बाधे पि लक्षणबाधेन सामर्थ्यकल्पनेन बाधेने
त्येवविशेषचिंतासंभवः यद्युदाहरणमस्ति तत्र येन कार्येणेत्यर्थे परस्परत्वाव
च्छिन्ने कार्ये प्राप्ते आरभ्यमाणायावृद्धेस्तद्बाधकत्वे निर्णीते किंशास्त्रविहितस्ये
त्येवं तद्विशेषचिंतायामाह पुरस्तादपवादा अनंतरान्विधीन्बाधंते नोत्तरान्

वृद्धेरित्यस्य त्वेत्यर्थः २=

नबाधेत इति परस्परबाधेत्यर्थः २=

न्वादिनार्थोपश्लादुपस्थितस्य ततः परस्य बाधे ।५।

१५

अवश्यं स्वपरस्मिन्बाधनीये प्रथमोपस्थितानंतरबाधेऽनाभावः आकांक्षा
निवृत्तेर्विप्रतिषेधशास्त्रं बाधेऽनाभावश्चेति तस्य बीजं नासिकोदरौष्ठजंघा
दंतेत्यस्योष्ठादंशेऽङ्गीकृते बाधत्वाद्विछिन्नवाचकत्वेनितांतेकिं विहितस्य स्यात्
कोवाद्यामाह मध्येपवादः पूर्वान्विधीन्बाधते नोत्तरान् तेनौष्ठादिषु पचस्
असंयोगोपधादिति प्रतिषेध एव बाध्यते नतु बहुनञ्विद्यमानलक्षण इति
नासिकोदरेत्य ... त्र भाष्ये स्वरम पूर्वोपस्थितवाधेन नैराकांक्ष्यमस्या बीजं न तु वा
छंदसीत्यनेन सेर्लोपिच्छेत्यनंतरस्यापि त्वस्य बहेरपि विकल्पः स्यात्तथा नेटीति निषे
धोऽनंतरहल्लनलक्षणयाड्वृद्धिविवृद्धिमजेर्द्वयोरपि स्यात् उक्तन्यायमूलकमे परस्तादपवा
वाह अनंतरस्य विधिर्वा प्रतिषेधो वेति अत एव सख्याव्ययादेङीपूर्वग्रहणं चरि । दाऽन्यस्य २
नार्थं तथा नंतरस्य ङीषो विध्यभावायानक्तिचीति दीर्घग्रहणं चरितार्थं तथात्वं

क्वीहलुधसोङीष १

अकृनगमासनीत्यस्मात् १

२१

स्य गैन

प० ४४ नैषानुदात्तोपदेशस्येव निषेधाभावाय मध्येपवादा इत्यायायापेतया न नरस्येति न्या

यः प्रवर्त्तः इत्यपवादा इति सूत्रे कैयटः प्रत्यासत्तिमूलकोयं तत्पानुरोधाच्च यव।

ननु २ स्थेत्यापि पक्षान्तरं नत्र कश्चित्स्वरितत्वप्रतिज्ञानात्सामर्थ्येन वाबाध्यत इत्यं न्यायः

यथा चिद्वेति सूत्रेण डापाद्यवरितस्यापि विधि ऽपि पः नषड्न्यादिना द्वयोरपिटा

प ऽपेनः प्रतिषेधः इयं च शिसर्वनामस्थानमित्यादौ भाष्ये स्पष्टेत्यन्यत्र विस्तरः न

नु दधनीत्यादावेनरंगत्वाद्दंतादेशे ऽलिवधौ स्थानिवत्त्वाभावाददादेशो न स्या।

दिति नद्वेयमर्थ्यापत्तिरनत्र्याह पूर्वं ह्यपवादा अभिनिविशन्ते पश्चादुत्सर्गाः ल

तरणैक चक्षुष्को हि अपवादविषयं पर्यालोच्यत द्विषयत्वाभावनिश्चये उत्स

र्गेणैतत्तद्रूपं संस्करोति अन्यथा विकल्पापत्तिरित्यर्थः अभिनिविशन्त इ।

त्यस्यैव ज्ञात्रा दृष्टा भवंतीत्यर्थः अपवादो यद्यन्यत्र चरितार्थ इति न्यायस्यानात्र राम: ४५

यसा ॥ हृता भार्या च मे तेन प्राणेभ्योपि गरीयसी ॥ सुहृदश्च मदीयास्ते संयताश्च विमानिताः ॥ अशक्यो हि स दुष्टात्मा मद्विना
शाय राघव ॥ बहुशस्तत्प्रयुक्ताश्च निहता वानरा मया ॥ एतस्मात्कारणाच्चापि दृष्ट्वा त्वामपि राघव ॥ नैवोपसृतवान्
भीतो न प्रायः सर्वे विभेति हि ॥ केवलं तु सहाया मे हनूमत्प्रमुखा इमे ॥ यतोहं धारयाम्यद्य प्राणान्कृच्छ्रगतोपि सन् ॥ एते
हि कपयः स्निग्धाः मां रक्षन्ति समन्ततः ॥ सह गच्छन्ति गच्छंतं तिष्ठंति च स्थिते स्थिते ॥ यक्षतं स भरे हन्यास्तस्य प्रसा
दः सुकृतं ॥ एवं तेन सशोकार्त्तः शोकार्त्तेन निवेदितः ॥ सुखितो दुःखितो वापि सख्युर्नित्यं सखा गतिः ॥ श्रुत्वेति तद्वचो राम
सुग्रीवमिदमब्रवीत ॥ किंनिमित्तमिदं दुःखं श्रोतुमिच्छामि तत्वतः ॥ अहं तु कारणं श्रुत्वा वैरस्यातीव मानद ॥ सर्वं
तथाभिधास्यामि स वध्यो यो बलाबलं ॥ बलाद्धि मम नाम वक्ष्यत्वा त्वाम प्रमानितं ॥ यत्तत्कथय विश्रब्धं यावन्मा
रोपये चन्दः ॥ त्वष्टा स्त्वहि मया बाणा निरस्ताश्च रिपुस्तव ॥ एवमुक्तस्तु सुग्रीवः काकुत्स्थेन महात्मना ॥ प्रहर्षमतुलं
लेभे चतुर्भिः सचिवैः सह ॥ ततः प्रहृष्टवदनः सुग्रीवो लक्ष्मणाग्रजे ॥ वैरस्य कारणं सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ वा
ली नाम मम भ्राता ज्येष्ठः शत्रुनिसूदनः ॥ पितुर्बहुमतो नित्यं मम चैव तथा पुरा ॥ पितर्युपरते तस्मिन् ज्येष्ठोयमि
ति मन्त्रिभिः कपीनामीश्वरो राजा कृतः परमसंमतः ॥ राज्यं प्रशासतस्तस्य पितृपैतामहं महत् ॥ अहं सर्वेषु कालेषु
प्रणतः प्रेष्यवत्स्थितः ॥ मायावी नाम तेजस्वी पूर्वजो दुंदुभेः सुतः ॥ तेन तस्य महद्वैरं स्त्रीनिमित्तं किलाभवत् ॥ स तु सु
प्तजने रात्रौ किष्किंधाद्वारमागतः ॥ नर्दति स्म सुसंरब्धो वालिनं चाह्वयत् ॥ सुप्तस्तु मम भ्राता नर्दितं भैरवं
स्वनं श्रुत्वा न मर्षयं प्राप्तो निर्जगाम जवाद्धरिः ॥ वार्यमाणस्ततः स्त्रीभिर्मया च प्रणतात्मना ॥ अभिमतो गतिं
प.५५ रं माभिर्जगाम विचारयन् ॥ तं विनिर्धूय निर्यातमस्मान्सर्वान् कपीश्वरं ॥ अन्वधावमहं स्नेहात्सौहार्दमनुचिंतत

रा·किं
७

यन॥ स तु तेनमांतरं दृष्ट्वा समादूरादवस्थितं॥ असुरो जातसंत्रासः प्रदुद्राव ततो भृशं॥ तं विद्रवंतं संत्रस्तमावां द्रुततत
रं गतौ॥ प्रकाशं च कृतो मार्गश्चंद्रेणोद्गच्छता तदा॥ स तृणैरावृतं दृष्ट्वा धरण्यां विवरं महत्॥ प्रविवेशासुरो वे
गादावां त्वासाद्य विष्ठितौ॥ अथ त्वत्का स्तामत्रैव तन्मे निगदितः पुरा॥ पुरा स वाली बलवान्वचचार वि
पिने सुखे॥ स तु स्थूलानि पक्वानि दृष्ट्वा तालफलानि च॥ स प्राग्रहीत्तदा धात्रीं तत्राहारार्थमग्रजः॥
संध्याकाले तु संप्राप्ते बिले अस्मिन्निवेश्य सः॥ संध्याकर्मार्थमुद्दिश्य यातः सागरमाश्रितः॥ तत्र संध्यामुपासि
त्वा यस्मिन्देशे फलानि च॥ तत्स्थानं गत्वा विपिने स बिलं प्रविवेश ह॥ तत्र दृष्ट्वा महाबाहुः फलानि निखिलानि सः॥ भ
क्षितानि च केनेति क्रुद्धश्चिंतां विचारयन्॥ ततः स्वपतं फरितां न भक्षयित्वा फलानि च॥ बुभुक्षितेन धर्मिष्ठो संध्यां
तर्हि तच्चेतसा॥ अमंत्रयद्यथा त्वस्मिन्न सवृतालाभवंत्विति॥ एवं तत्तस्य नागस्य प्रादाच्छापं पुरोवंगमः॥ एवं व
दं तं पूर्वं नागराजो ब्रवीदिदं॥ अकस्मात्त्वं महापापक्रोधाद्देवं हि शप्तवान्॥ सुपूर्वं तमजानं तं तस्यतेऽपका
रिणां॥ मयि पिस्पिता न्सपृतालान्य एकेने पुराणावली॥ यदा भेत्स्यति दुर्बुद्धे तदा सत्वां हि भेत्स्यति॥ इति तस्य व
चः श्रुत्वा चिंतयन्पूर्वजो मम॥ किष्किंधामाजगामाशु समाचरद्यो मम पूर्वजो॥ तालानेतान्मुनिर्भिद्य भवेद्दू
त्कि वंलावले॥ तं प्रविष्टं बिलं दृष्ट्वा रिपुं क्रोधवशं गतः॥ मामुवाच ततो वाली वचनं क्षुभितेंद्रियः॥ इह त्वं तिष्ठ सुग्री
वः बिलद्वारि समाहितः॥ यावत्तं निहनिष्यामि प्रविश्य सुदुरासदं॥ मया तु तद्वचः श्रुत्वा भ्रातुस्तस्य परंतप॥ प्रति
सिद्धः स्तदानिं सः संप्रविष्टश्च तद्बिलं॥ स्थापयित्वा तु मां प[illegible]ड्डा प्रविवेश बिलं महत्॥ तस्य प्रविष्टस्य बिलं

राम
७

सागः संवत्सरी गतः ।। स्थितस्य च मया द्वारि स कालो व्यत्यवर्त्तत ।। आनिःसृतं ततं ज्ञात्वा स्नेहादागतसंभ्रमः ।।
क्षतजं पुरुषव्याघ्र पापशंकं भवत्तदा ।। अथ दीर्घस्य कालस्य बिलान्तस्य विनिःसृतं ।। सफेनं रुधिरं बहु
तं दृष्ट्वा व्यथितो भवं ।। नदंतामसुराणां च ध्वनिर्मे श्रोत्रमागत रवस्तस्य च संग्रामक्रोशतो निस्वनो महा ।। ३
अहं त्ववगतो बुध्वा चिह्नैस्तैर्भ्रातरं हतं ।। पूरयित्वा शिलाभिस्तु बिलं शोकसमन्वितः ।। शोकार्त्तश्चोदकं
कृत्वा किष्किंधामागतः सखे ।। गूहमानस्य मे तत्तु यत्नतो मंत्रिभिः श्रुतं ततोहं मंत्रिभिः सर्वै राज्येस्मिन्नभि
षिक्तः ।। मयि शासति राज्यं तु धर्मेण रघुनंदन ।। आजगाम रिपुं हत्वा तं घोरं सहि दानवः ।। अभि
षिक्तं तु मां दृष्ट्वा क्रोधसंरक्तलोचनः ।। मदीयान्मंत्रिणो बध्वा परुषं वाक्यमब्रवीत् ।। निग्रहेपि समर्थ
स्य तस्य पापस्य राघव ।। प्रावर्त्तत न मे बुद्धिस्तदा गौरवयंत्रिता ।। असौ त्वयमहं तं च यथावदभिनंदय ।।
उक्ताश्चाशिषस्तस्य प्रपुंजन्वे यथाविधि ।। एवं विधेन मानेन मानयामिस्म वालिनं ।। न चतत्प्रतिज
ग्राह कलुषेणांतरात्मना ।। के कि कांडे ९ ।। तत संक्रोधसंरक्तैः संरंभात्समुपागतं तं प्रसादयमव्य
ग्रं भ्रातरं प्रियकाम्यया ।। दिष्ट्या च कुशली प्राप्तो दिष्ट्या च निहतो रिपुः ।। अनाथस्य हि मे नाथस्त्वमेको
कपियूथपः ।। इदं बहुशलाकं ते पूर्णचंद्रनिभं शुभं ।। छत्रं बालव्यजनं प्रतीच्छस्व त्वं ।। त्वमेव राजा लो
कानां तव चाज्ञाकरा वयं ।। अमात्यै विनियुक्तोहं राज्ये नात्मेच्छयाभिभो ।। न्यासभूतमिदं राज्यं तव
निर्यातयाम्यहं ।। मा च रोषं कृथा वीर मम शत्रुनिषूदनः ।। याचे त्वां शिरसा राजन्मया बद्धोयमंजलि
बलादस्मिन्समागम्य मंत्रिभिः पुरवासिभिः राजभावे नियुक्तोस्मि राज्याय न हि मे स्पृहा ।। अनिच्छ